

Теоретичні основи проблеми дослідження освітньо-виховних систем// Нові технології навчання: Наук.-метод. Зб./ Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки: В 2-х ч. – Київ-Вінниця, ФОП Корзун Д.Ю., 2012. – Вип. 73. Частина I. – 240 с. – С.76-82.

*Ковальчук В.А., кандидат пед.наук, доцент
Житомирський державний університет ім. І.Франка, м. Житомир*

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСВІТНЬО-ВИХОВНИХ СИСТЕМ

В статье анализируются теоретические основы проблемы исследования образовательно-воспитательных систем, определяются особенности, условия создания и развития образовательно-воспитательной системы школы.

***Ключевые слова:** образовательно-воспитательная система, её структура, функционирование.*

The article analyzes the theoretical basis of the problems of educational systems research, defined features, terms of creation and development of educational system of the school.

***Keywords:** educational system, its structure and functioning.*

На сучасному етапі розвитку педагогічної науки утверджується новий напрям міждисциплінарних теорій, серед яких значне місце займає теорія освітньо-виховних систем. Дослідження закономірностей, протиріч, педагогічних явищ, суб'єктів навчально-виховного процесу у межах цієї теорії здійснюється з позицій таких аспектів – онтологічний, гносеологічний, аксіологічний і праксіологічний, які виступають самостійними і водночас взаємозумовленими категоріальними структурами.

В онтологічному аспекті фіксуються і визначаються зарубіжні та вітчизняні освітньо-виховні системи та педагогічні технології в історії їх розвитку, виявляються умови їх об'єктивного існування, загальні й необхідні параметри, властивості, типологія, суперечності й закономірності функціонування. З гносеологічних позицій визначається знання про освітньо-виховну систему як цілісний сукупний суб'єкт освіти і виховання, форми її існування, систематизації; етапи, умови та закономірності розвитку. Практиологічний підхід дає можливість визначити цілепокладання і доцільність, творчу сутність, діяльну проекцію педагогів у створенні та розвитку освітньо-виховної системи навчального закладу.

З точки зору аксіології фіксується й усвідомлюється цінність освітньо-виховної системи, виявляються можливості їх вибору, види, способи функціонування, встановлюється соціально-історична зумовленість наявних цінностей, принципи їх оцінки й переоцінки.

Освітньо-виховна система сучасної школи розглядається як ціле направлена, самоорганізуюча система, в якій основною метою є включення підростаючого покоління в життя суспільства, його розвиток як творчих, активних особистостей, здатних успішно жити і працювати в ринкових умовах.

Значні результати у дослідженні теорії виховних систем, освітньо-виховних систем навчального закладу зробили вітчизняні та зарубіжні вчені О.І.Вишневський, Л.І.Новікова, В.О.Караковський, Н.Л.Селіванова, П.В.Степанов, Б.М.Ступарик, Г.І.Сорока, В.А.Семиченко, М.Г.Стельмахович та ін.

В.А.Семиченко. розглядає педагогічні об'єкти через призму системного підходу. І важливим у цьому напрямку є розроблений нею алгоритм системного розгляду цих об'єктів (колектив, педагогічна ситуація, педагогічна діяльність та ін.) [4:256-259]. Такий підхід можливий і при розгляді освітньо-виховної системи навчального закладу. Вважаємо його доцільним і логічно виправданим, адже виховна система є цілісним утворенням окремих одиничних об'єктів, які розкривають її сутність.

На нашу думку, виділені складові характеризують різні компоненти системи (цілі, зв'язки, елементи). Наведемо у скороченому вигляді основні характеристики на основі компонентів.

Характеристики, які пояснюють структурні елементи системи:

- Множинність об'єктів, що становлять систему. Система складає інтеграцію певних складників, між якими існують зв'язки і взаємозв'язки.
- Ієрархічність розташування всередині системи окремих складових, що призводить до її вертикального структурування.
- Відносність системної диференціації, тобто одночасна самостійність існування і входження у структуру інших системних цілісностей.
- Умовна цілісність кожного системного елемента, так як він може скласти певну систему.
- Входження кожного структурного елемента до безлічі систем.
- Взаємозалежність окремих складових безлічі систем завдяки загальному структурному елементу.

Характеристики, які пояснюють цілі існування системи:

- Існування загальносистемних цілей і на кожному рівні ієрархічної будови системи власних, локальних цілей.

Характеристики, які пояснюють зв'язки та взаємозв'язки структурних елементів системи, їх якості:

- Поява на певному рівні інтеграції особливих якостей, які виникають на основі або первинних ознак, або складають нові „системні” якості.
- Інтегративний ефект роботи системи як якісно особливий результат взаємодії окремих підсистем і елементів.
- Наявність вертикальної й горизонтальної інтеграції в середині кожної системи.
- Зміна типу взаємодії і взаємовідносин у системі, що впливає на характер детермінації.
- Неповнота, частковість внутрішньої системної реалізації якостей кожного структурного елемента у межах окремої системи.

Поняття виховна система школи розглядається науковцями із різних позицій, тобто виділяються одна чи кілька найбільш істотних сторін. Найбільш поширені такі, що характеризують цілісність і соціальну природу цього явища:

- виховна система — це те найширше поняття, яке включає в себе всі системні поняття, пов'язані зі школою в якості підсистем, тобто матеріальні, процесуальні та ідеальні компоненти [1: 4];
- виховна система – це упорядкована цілісна сукупність компонентів, які сприяють розвитку особистості учня [5: 19];
- виховна система – це комплекс взаємозалежних компонентів, що розвиваються у часі і просторі: цілей, заради яких система створюється; спільної діяльності людей, що її реалізують; самих людей як суб'єктів цієї діяльності; освоєного ними середовища; відносин, що виникають між учасниками діяльності; керування, що забезпечує життєздатність і розвиток системи [1: 5].

Також виховна система розглядається із організаційно-процесуальної сторони виховної діяльності:

- виховна система відбиває специфічний спосіб організації виховного процесу на рівні конкретної установи (організації) [2: 11].

Проблема визначення структури освітньо-виховної системи до кінця не вирішена. Компоненти, що виділяються, різноманітні за характером і змістом.

Наведемо приклад найбільш узагальненої структури виховної системи школи: **мета**, заради якої вона створюється, **діяльність і спілкування**, що забезпечують її реалізацію, **відносини** суб'єктів діяльності, основне **середовище**, **керування**, що

забезпечує інтеграцію компонентів у цілісну систему [3:63]. . Сорока Г.І. наводить ще таку структуру: ціннісно-сміслову ядро (мета, принципи, зміст, методика), просторово-тимчасова структура (різні форми діяльності з учнями), координаційно-педагогічний компонент (функції, педагогічні технології, керування розвитком системи, система підвищення компетентності педагогів, батьків) [5:47-51]. Однак, на нашу думку, наведені приклади структур виховної системи загальноосвітньої школи неповні і не відображають у повному об'ємі усіх сторін функціонування.

Розвиваючи погляди російських вчених у дослідженні теорії виховних систем, ми визначаємо систему навчального закладу не як виховну систему, а більш ширше, враховуючи цілісність педагогічного процесу, особливості взаємодії суб'єктів, їх діяльність, спрямовану на вирішення основних навчально-виховних завдань, досягнення основної мети – всестороннього і гармонійного розвитку особистості.

На основі системно-синергетичного підходу ми розглядаємо освітню установу як цілісний сукупний суб'єкт освіти і виховання. Освітньо-виховна система характеризує власне педагогічний аспект функціонування навчального закладу відповідного рівня і профілю. Будь-яка така система складається з наступних взаємопов'язаних компонентів: цілей навчально-виховної та розвиваючої діяльності; змісту цієї діяльності (фіксованої в навчальних планах, програмах, підручниках, навчальних посібниках, комп'ютерних навчальних програмах, інформаційних, телекомунікаційних засобах); методів навчання, виховання та розвитку учнів (процесуально розуміється технології освітньої діяльності); засобів, що використовуються в педагогічному процесі; організаційних форм, в яких освітня діяльність реалізується з тим чи іншим ефектом. Отже, на нашу думку, освітньо-виховна система школи може включати такі структурні компоненти:

- індивідуально-груповий компонент (педагоги, учні, батьки, дорослі, що приймають участь у діяльності навчального закладу);
- ціннісно-орієнтаційний компонент (цілі, цінності, принципи діяльності, перспективи);
- функціонально-діяльнісний компонент (форми і методи роботи, спілкування, функції, керування);
- комунікативний компонент (відносини, внутрішні і зовнішні зв'язки);
- діагностико-результативний компонент (критерії ефективності, оцінка і аналіз функціонування).

Б.З.Вульфів і Л.І.Новікова, досліджуючи виховні системи загальноосвітніх закладів, відмічають, що вони можуть бути не схожі одна на одну, але їм притаманне: загальне (визначається типом гуманістичної системи); одиничне (відображає творчість педагогічного колективу), особливе (визначається самобутністю і неповторністю виховної системи) [3:61].

Однак є дещо інше бачення структури освітньо-виховної системи. Так, деякі вітчизняні науковці виділяють такий морфологічний склад поняття освітньо-виховна система:

- суб'єкти навчання і виховання;
- навчальні заклади;
- керування освітою;
- освітня наука;
- методологія освіти;
- стандарти освіти;
- освітні технології [7:106-107].

Такий підхід до визначення структури освітньо-виховної системи, на нашу думку, пояснює сутність цього явища на рівні загальнодержавного функціонування (сутність та особливості освітньо-виховної системи конкретної держави).

У нашому дослідженні ми розглядаємо освітньо-виховну систему загальноосвітнього навчального закладу, зокрема школи.

Отже, освітньо-виховна система школи - це цілісне утворення, яке організується в процесі інтеграції основних компонентів освіти і виховання (мета, суб'єкти, їхня діяльність, спілкування, відносини, кадровий потенціал, матеріальна база), що сприяє розвитку і саморозвитку особистості, створенню своєрідного, розвивального та виховуючого середовища загальноосвітнього закладу. Освітньо-виховна система зорієнтована на конкретні умови, враховує інтереси і потреби реальних дітей і дорослих, тому вона не може бути ідентичною у різних регіонах, навіть у двох сусідніх навчальних закладах.

Таким чином, введення поняття «освітньо-виховна система» в систему понять педагогічної науки, дає можливість ґрунтовніше і глибше досліджувати педагогічні явища, закономірності, для яких це поняття є вихідним. Це допоможе синтезувати знання про освітньо-виховну систему як цілісний організм з притаманними йому властивостями і рисами. Дослідження сутності поняття освітньо-виховної системи на основі єдиних методологічних позицій дає можливість вивчати її особливості, варіативність, функціонування в різних соціальних інститутах, які займаються навчанням і вихованням; досліджувати загальне, властиве всім освітньо-виховним системам і одиничне – властиве конкретній освітньо-виховній системі навчального закладу.

Для створення ефективної, цілеспрямованої освітньо-виховної системи школи необхідна реалізація таких організаційно-методичних умов:

- цілісна концепція розвитку школи, свій статут і програма, пакет базових документів;
- визначена структура внутрішнього управління, діяльність адміністрації, педагогічної ради, ради школи, різних органів педагогічного, батьківського та учнівського самоврядування, громадських рад тощо, які спрямовані на всебічний розвиток та розкриття творчого потенціалу учнів;
- загальношкільні традиції, функціонування загальношкільних організацій, об'єднань;
- призначення і виховні функції кожного суб'єкта педагогічного процесу; планування (перспективне і календарне) усіх сфер діяльності школи;
- аналіз результатів і впровадження їх у практику;
- науково-методичне забезпечення освітньо-виховної системи навчального закладу.

Успішне функціонування неможливе без постановки основних педагогічних завдань:

- формування в учнів цілісної системи наукових знань про природу, суспільство, людину;
- оволодіння учнями прийомами і способами основних видів діяльності;
- розвиток креативних здібностей дитини, її нахилів і талантів;
- формування в учнів ціннісного ставлення до різних сторін навколишньої дійсності і до самих себе;
- розвиток у дитини прагнення і здатності до самопізнання, самореалізації, самоствердження і самоосвіти;
- формування в освітній установі колективу як сприятливого середовища для розвитку і життєдіяльності дітей і дорослих.

Досліджуючи освітньо-виховну систему школи, можна виділити різні моделі. Охарактеризуємо деякі із них.

Школа, яка навчає. Основна мета у такій школі – засвоєння учнями ґрунтовних і міцних базових знань з основних галузей знань. Для досягнення такої мети використовуються і традиційні методи навчання і виховання, і сучасні новітні технології, ефективність яких перевірена практикою. В такій школі на перше місце ставиться навчання, а проблеми виховання дітей, розвиток їх емоційної сфери

покладаються в основному на сім'ю, позашкільні заклади, секції, гуртки, церкву, з якими школа налагоджує тісну взаємодію і співпрацю.

Селекційна школа. Така модель школи направлена на принцип чіткої диференціації. Основна увага відводиться здібним учням, які здатні засвоювати складний навчальний матеріал. Весь навчально-виховний процес побудований на принципі індивідуального росту учня на фоні конкуренції, без будь-якої зрівнялівки.

Технологічна школа. Така модель школи направлена на широке застосування сучасних технічних засобів, впровадження дистанційного навчання, створення навчальних центрів, роль вчителя –консультування, допомога у виконанні навчальних завдань. Виховний процес здійснюється відповідно календарю знаменних дат і подій.

Диференційована школа. У такій школі поряд з врахуванням різносторонніх здібностей дітей, їх нахилів та інтересів створюється гнучка система навчання. Розробляється індивідуальні навчальні плани учнів, які включають обов'язкове оволодіння базовими знаннями основних галузей знань. Створюється система диференціації та пробільності, відповідно індивідуальних навчальних особливостей школярів. Наведені приклади різних моделей школи доводять положення про те, що створення освітньо-виховної системи школи повинно враховувати її особливості, її своєрідність.

Провідним методом створення системи є метод педагогічного моделювання. Модель системи — це цілісне уявлення про освітньо-виховну систему, яка складається у конкретній школі. Осмислене створення нової системи передбачає висування провідної ідеї, розробку побудованої на її основі концепції, оволодіння цією концепцією колективним суб'єктом системи, яка формується, створення зовнішніх умов, сприятливих для її удосконалення і розвитку. Успішність розвитку освітньо-виховної системи залежить від правильного визначення етапів цього процесу і в залежності від цього вибрання відповідних цілей і засобів педагогічної діяльності. Умовно можна виділити такі етапи розвитку освітньо-виховної системи школи:

- проектування системи;
- становлення системи;
- стабільне функціонування системи;
- етап завершення функціонування з корінним оновленням системи.

Заслужують на увагу наукові розробки П.В. Степанова, де розкриваються поетапні методичні рекомендації й конкретний методичний інструментарій у створенні різних варіантів виховних систем школи [6]. Опираючись на запропонований досвід, охарактеризуємо виділені етапи створення виховної системи школи.

Перший етап розвитку виховної системи — етап проектування. Він може співпадати чи не співпадати з етапом становлення самої школи. Закладення основ виховної системи розпочинається із впровадження певних ідей. У систему вводяться гуманістичні ідеї свободи вибору, добровільності, взаємної терпимості й відповідальності. Встановлюється той чи інший вид системоутворювального зв'язку — сукупності структурних і функціональних утворень системи. Взаємодія з середовищем у системі на першому етапі носить стихійний характер. Усвідомленого, цілеспрямованого освоєння навколишнього середовища ще немає. На першому етапі особливу увагу необхідно приділити розробці концепції як сукупності основних педагогічних ідей; виділенню системоутворювальної діяльності, яка відображала б колективні потреби дітей, дорослих, була б значущою і престижною в їхніх очах; створенню "випереджальних ситуацій", які моделюють майбутню систему в найсуттєвіших моментах. Особливого значення на цьому етапі набуває введення новацій у шкільне життя, які можуть бути як стабілізуючим, так і дестабілізуючим фактором для створення системи. На першому етапі здійснюється ситуаційний аналіз, діагностика навчально-виховного процесу, розкриваються тенденції розвитку. Важливо, щоб робота з проектування майбутньої виховної системи здійснювалась

командою активістів. Це, як правило, ініціативні вчителі на чолі із директором, батьки, активісти учнівського самоврядування.

Ефективність діяльності школи значною мірою залежить від досягнення інтегрованості, комплексності виховного процесу, концентрації педагогічних зусиль на системних, організаційних формах (клубах, інформаційно-консультативних центрах, центрах за інтересами, ключових справах, тематичних програмах тощо).

Другий етап пов'язаний із відпрацюванням змісту і структури виховної системи. На цьому етапі остаточно стверджуються системотворча діяльність, пріоритетні для функціонування системи напрями, взаємодія з іншими соціальними інститутами. Діяльність ускладнюється, встановлюються зв'язки між її різними видами. У ній виникають різні тимчасові колективи і різновікові об'єднання, що зумовлює необхідність організації взаємодії з ними з метою стійкого, стабільного розвитку системи, на етапі стабільного розвитку системи інтеграція є прогресивним процесом порівняно із дезінтеграцією. На етапі стабілізації проводиться формувальний експеримент щодо впровадження системних форм виховання, адекватних особливостям і потребам учнів. Забезпечується можливість вибору форм і методів виховання залежно від психофізіологічних можливостей та інтересів школярів, від загально визначених цілей та завдань виховної системи.

Третій етап становлення виховної системи — завершальний. Система спрямовується: кожен компонент займає своє місце, системні зв'язки міцніють, життя школи впорядковується, виховна система працює у заданому режимі. Посилюються інтеграційні процеси, вони пронизують навчально-пізнавальну діяльність, органічно пов'язуючи її з вихованням. Шкільний колектив виступає як співдружність дітей і дорослих, об'єднаних спільною, глибоко усвідомленою метою, спільною діяльністю, спільною відповідальністю. Педагоги реалізують особистісно зорієнтований підхід, домінує педагогіка гуманних відносин, стабілізується виховний простір. Активно впроваджується педагогічно збагачене середовище. Однак стан рівноваги не стабільний, оскільки будь-якій виховній системі властиве старіння. У цьому випадку у виховній системі виникає гальмування. Рушійною силою є постійне зростання потреб колективу. Своєчасне задоволення цих потреб охороняє систему від застійних явищ.

Створюються умови, котрі визначають виховну систему на **четвертому етапі** її функціонування. Це етап оновлення і перебудови системи, який може набувати характеру кризи. Оновлення системи здійснюється за рахунок інновацій, які ведуть до зміни системи. Ці зміни піднімають її на новий рівень. Виховна система удосконалюється або проектується в іншому напрямку. Ці зміни залежать від комплексу факторів (оцінки результатів, професійної компетентності і майстерності педагогічного колективу, соціальної ситуації розвитку, матеріально-технічної бази закладу та ін.).

Подана характеристика створення і розвитку виховної системи може, на нашу думку, застосовуватися відповідно і до створення освітньо-виховної системи з врахуванням деяких особливостей.

Розвиток освітньо-виховної системи школи — це закономірний процес із властивими йому суперечностями. Розвиток системи може мати багато варіантів, але далеко не всі вони мають педагогічну цінність, не всі сприятливі для особистісного розвитку школярів.

Характер освітньо-виховної системи школи можна визначити на основі таких критеріїв:

- *цільовий* (які цілі є пріоритетними у школі, який ідеал випускника);
- *діяльнісний* (який характер взаємодії між дорослими і дітьми, між суб'єктами системи, яка система форм і методів роботи педагогічних працівників);
- *соціальний* (взаємодія школи з різними соціальними інститутами навчання і виховання);
- *управлінський* (які напрями управлінської діяльності є пріоритетними);

- *діагностичний* (які основні результати діяльності, критерії перевірки та оцінки ефективності).

Професійна підготовка майбутнього вчителя до роботи у різних освітньо-виховних системах загальноосвітніх закладів передбачає здійснення дослідження у двох площинах, одна з яких визначається процесом професійної підготовки, а інша – різноманітністю освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів.

Аналіз можливостей ґрунтового дослідження у теорії і практиці проблеми підготовки майбутніх учителів до роботи у різних освітньо-виховних системах дозволив виявити низку суперечностей:

- між соціальним замовленням освітньої галузі на компетентного працівника у системі загальноосвітніх закладів та не розробленістю теоретико-методичного обґрунтування специфіки цієї діяльності;

- між негативними явищами, які спостерігаються у дитячому і молодіжному середовищі, викликаних зміною суспільної свідомості, ідеалів, принципів моралі та дієвою професійно-компетентною підготовкою майбутнього педагога до вирішення цих проблем в умовах освітньо-виховної системи загальноосвітнього закладу;

- між сучасними вимогами педагогічної практики щодо здійснення професійної діяльності вчителя в умовах різних освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів та недостатньою його підготовкою реалізувати професійні функції;

- між об'єктивними потребами обґрунтування сутності, розвитку і функціонування різних освітньо-виховних систем та недостатнім рівнем розробленості цих педагогічних явищ у теорії і практиці професійної освіти і виховання;

- між суспільним запитом на професійну компетентність вчителя до роботи у різних освітньо-виховних системах та відсутністю цілісної теоретично обґрунтованої моделі формування такої компетентності.

Дослідження освітньо-виховних систем потребує ще подальшої розробки й обґрунтування, однак напрацьований науково-методичний досвід здатний істотно розширити можливості педагога, педагогічного колективу в пізнанні й управлінні, оптимізації та перетворенні своєї професійної сфери, допоможе знайти оптимальний варіант вирішення практичних проблем, покращити професійну підготовку майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності цих систем.

Список літератури

1. Воспитательная система школы. – М., 1991. – 145 с.
2. Гуманизация воспитания в современных условиях / Под ред. О.С. Газмана. – М., 1995.- 205с.
3. Новикова Л. И. Воспитательная система: исходные позиции // Советская педагогика. – 1991. – №11. – С. 61-64.
4. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності: Навч.посіб. – К.: Вища шк., 2004. – 335 с.
5. Сорока Г.І. Сучасні виховні системи та технології: навчально-методичний посібник для керівників шкіл, вчителів, класних керівників, вихователів, слухачів ІПО. – Харків, 2002. – 128 с.
6. Степанов П.В. Как создать воспитательную систему школы: возможный вариант: Учебное пособие. – М.: Педагогическое общество России, 2005. – 64 с.
7. Педагогіка вищої школи/ [В.П.Андрущенко, І.Д.Бех, І.С.Волощук та ін]; за ред..В.Г.Кременя, В.П.Андрущенка, В.І.Лугового. – К.: Педагогічна думка. – 2009. – 256 с.

Теоретичні основи проблеми дослідження освітньо-виховних систем

Ковальчук В.А., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки,

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Ключові слова: освітньо-виховна система, її структура, функціонування.

Анотація. В статті аналізуються теоретичні основи проблеми дослідження освітньо-виховних систем, визначаються особливості, умови створення та розвитку освітньо-виховної системи школи.

Теоретические основы проблемы исследования образовательно-воспитательных систем

Ковальчук В.А., кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики, Житомирский государственный университет имени Ивана Франко (Украина)